

STEFAN DUDRA

*POLITYKA WŁADZ PAŃSTWOWYCH
WOBEK WYBORU I DZIAŁALNOŚCI
METROPOLITY MAKAREGO,
ZWIERZCHNIKA POLSKIEGO AUTOKEFALICZNEGO
KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO*

*GOVERNMENT POLICY TOWARDS THE ELECTION
AND ACTIVITY OF METROPOLITAN MACARIUS,
THE SUPERVISOR OF POLISH AUTOCEPHALOUS
ORTHODOX CHURCH*

Abstract

In post-war Poland, the state authorities aimed at taking control of the religious life of the individual Churches and religious organizations. Surveillance efforts were made to maintain, among others, by appropriate selection of the superior of the Church and diocesan bishops. The election of Macarius (Ok-sijuk), Archbishop of the Russian Orthodox Church, for the position of Metropolitan in July 1951 should be seen in this context. The hierarch was also to give a guarantee of loyalty, implement his policy in line with the vision of communist authorities and ensure close cooperation with the Patriarchate of Moscow. Unrealized demands of the state authorities (emerging Russification trends, the lack of wider support in missionary activity among the Greek Catholics) contributed to a process of dismissing Macarius from managing the Orthodox Church.

Key words: Orthodox Church; Council of Bishops; metropolitan; Office for Religious Affairs

.....
STEFAN DUDRA,
Uniwersytet Zielonogórski.
Correspondence: stefan.dudra@wp.pl

Streszczenie

W powojennej Polsce władze państwowe zmierzały do objęcia kontrolą życia religijnego poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych. Nadzór starano się utrzymać między innymi poprzez odpowiedni dobór zwierzchnika Kościoła oraz biskupów diecezjalnych. W tym kontekście należy odczytywać wybór na stanowisko metropolity w lipcu 1951 roku Makarego (Oksijuk), arcybiskupa Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Hierarcha miał dawać gwarancję lojalności, realizować politykę zgodną z wizją władz komunistycznych oraz zapewniać ścisłą współpracę z Patriarchatem Moskiewskim. Nierealizowanie postulatów władz państwowych (pojawiające się tendencje rusyfikacyjne, brak szerszego wsparcia w akcji misyjnej wśród grekokatolików) przyczyniły się do podjęcia procesu mającego na celu odsunięcie Makarego od zarządzania Kościołem prawosławnym.

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny; Sobór Biskupów; metropolita; Urząd do Spraw Wyznań

WPROWADZENIE

Polityka państwa wobec Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP) po 1945 roku zmierzała do ograniczenia jego roli tylko do zadań religijnych, jednocześnie przy objęciu pozostałej działalności całkowitą kontrolą. Nadzór starano się utrzymywać m.in. poprzez odpowiedni dobór zwierzchnika Kościoła oraz biskupów diecezjalnych. W kontekście tym należy odczytywać wybór na stanowisko metropolity w lipcu 1951 roku Makarego (Oksijuk), arcybiskupa Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego¹. Całą sprawę skomplikował powrót z emigracji w kwietniu 1945 roku metropolity Dionizego (Waledyński), który kierował Kościołem od 1924 roku. Zaskoczył on władze. Liczono, że hierarcha, podobnie jak część dostojników kościelnych (arcybiskupi Hilarion [Ohijenko], Palladiusz [Widybida-Rudenko] oraz biskupi Sawa [Sowietow] i Mateusz [Siemaszko]) pozostanie poza granicami Polski. W ich koncepcji nie mógł on pełnić swoich obowiązków w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. Składane deklaracje lojalności i wielokrotnie artykułowana wola współpracy z rządem nie uzyskały akceptacji². Znaczący wpływ na decyzję o jego usunięciu wynikał również z braku poparcia ze strony Patriarchatu Moskiewskiego. Należy wspomnieć, że metropolita Dionizy był jednym z głównych orędowników i twórców autokefalii uzyskanej w 1924 roku od Patriarchatu Konstantynopolańskiego. Fakt ten nie został uznany przez Patriarchat Moskiewski i stał się w późniejszym okresie przyczyną zerwania wzajemnych kontaktów³.

Podjęmowane przez metropolitę Dionizego próby dostosowania działalności Kościoła do nowej rzeczywistości (m.in. reorganizacja struktury diecezjalnej, powołanie uczelni teologicznej, reaktywowanie prawosławnego duszpasterstwa wojskowego) spotkały się

• • • • •

¹ Szerzej o uwarunkowaniach powojennej polityki wyznaniowej władz polskich zob. m.in.: Langer, 1967; Grzełak, 1980; Majchrowski & Nawrot, 1984; Dziobek-Romański, 2004; Zieliński, 2010; Sławiński, 2012; Michalak, 2014.

² Między innymi *Memoriał do Prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta z 13 czerwca 1945 r.; List o kościelnych i cywilnych obowiązkach obywatela Polski wyznania prawosławnego ze stycznia 1946 r.*, zob. „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce”, 1947, nr 3-12, ss. 2–6.

³ Metropolita Dionizy próbował przedstawić metropolicie Sergiuszowi (Stragorodski), od 1925 r. pełniącego funkcję *locum tenens* Patriarchatu Moskiewskiego, w jakiej sytuacji znalazł się Kościół prawosławny po odzyskaniu niepodległości przez Polskę. Jednak korespondencja między hierarchami nie doprowadziła do wyjaśnienia sytuacji i ostatecznie zakończyła się zerwaniem stosunków w 1930 r.; korespondencję tę przytacza Urban (1998, ss. 117–121); zob. też Papierzyńska-Turek (1989, ss. 129–130).

z całkowitą negacją władz. Od połowy 1946 roku przygotowywany był plan usunięcia hierarchy z zajmowanego stanowiska. Ostatecznie 25 lutego 1948 roku został on osadzony w areszcie domowym, a następnie oskarżony o zdradę Rzeczypospolitej. W dniu 6 kwietnia uznanie Dionizemu, jako metropolicie PAKP, cofnęła Rada Ministrów. Następstwem podjętych działań było analogiczne zarządzenie prezydenta Bolesława Bieruta⁴. Na miejsce odsuniętego hierarchy, decyzją Ministra Administracji Publicznej, 26 kwietnia powołano zarząd komisaryczny w postaci Tymczasowego Kolegium Rządzącego PAKP z arcybiskupem Tymoteuszem (Szretter) jako przewodniczącym i jednocześnie pełniącym funkcję zastępcy metropolity⁵. Nowe władze kościelne złożyły oficjalną wizytę w Patriarchacie Moskiewskim, w trakcie której 22 czerwca 1948 roku podpisano *Akt ponownego złączenia Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym oraz nadania mu autokefalii*. W specjalnym oświadczeniu uznano autokefalię z 1924 roku za niekanoniczną i nieważną. Jednocześnie stwierdzono, że Cerkiew w Polsce nie może utrzymywać łączności modlitewnej i liturgicznej z metropolitą Dionizym przebywającym w odłączeniu od „Macierzystego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego”⁶.

SPRAWA WYBORU NOWEGO METROPOLITY (1948-1951)

Jednym z głównych zadań, przed jakimi stanęło Tymczasowe Kolegium Rządzące, był wybór nowego metropolity. W procesie tym aktywnie uczestniczyły polskie władze wyznaniowe (początkowo Departament Wyznaniowy MAP, a następnie Urząd do Spraw Wyznań). Sytuacja, w której Kościół nie posiadał swojego zwierzchnika, była niekorzystna zarówno ze względów wewnętrznych jak i zewnętrznych. Ponadto stronie polskiej zależało, aby nowy metropolita realizował politykę zgodną z wizją władz komunistycznych. Sprawę tę konsultowano również z władzami radzieckimi. W czerwcu 1948 roku kwestię tę kilkakrotnie poruszał radca ambasady RP w Moskwie Janusz Zambrowicz z naczelnikiem IV Wydziału Europejskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych W. Aleksandrowem. W trakcie jednego ze spotkań polski rozmówca pytał wprost o wskazanie odpowiedniego hierarchy, przy tym wymieniając Kościół bułgarski⁷.

Ze względu na brak kandydatów sprawę obsadzenia katedry warszawskiej postanowiono odłożyć, tym bardziej że normalny tok administracji kościelnej nie był naruszony (faktycznie funkcję zwierzchnika pełnił abp Tymoteusz). W grudniu 1948 roku poinformował on Ministerstwo Administracji Publicznej o wznowieniu działalności Soboru Biskupów. 1 kwietnia 1949 roku wznowiła też działalność Kancelaria Metropolitalna⁸.

Na początku 1949 roku Departament Wyznaniowy MAP określił „kwalifikacje osobiste” przyszłego kandydata na stanowisko metropolity. Uznano, że powinien mieć zdol-

• • • • •

⁴ Decyzja ta nie została uznana przez większość Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych, które nadal uważały metropolitę Dionizego za jedyne go zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce, Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP), sygn. 1043, Sprawa odsunięcia metropolity Dionizego.

⁵ AAN, MAP, sygn. 1043, Zarządzenie w sprawie powołania Tymczasowego Kolegium Rządzącego PAKP.

⁶ W czasie pobytu delegacji w Moskwie 24 czerwca 1948 r., za zgodą rządu polskiego, został wyświęcony na biskupa ks. Michał Kiedrow. Konsekracja ta była niezbędna dla skompletowania kanonicznej liczby biskupów.

⁷ AAN, MAP, sygn. 1043, Notatki służbowe z rozmów radcy J. Zambrowicza z nac. IV Wydz. Europ. MID W. Aleksandrowem w okresie od 17 do 29 czerwca 1948 r.

⁸ W skład Soboru Biskupów wchodził abp Tymoteusz (przewodniczący) oraz członkowie: biskupi Jerzy (Korenistow) i Michał (Kiedrow), Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (AWMP), sygn. 510, Uchwała Soboru Biskupów z 16 marca 1949 r.

ność do reorganizacji życia kościelnego, autorytet wśród duchowieństwa i wyznawców, odpowiedni staż i doświadczenie na stanowisku biskupa oraz znajomość języka polskiego i polskie obywatelstwo. Jednocześnie podkreślano, że żaden z członków Soboru Biskupów PAKP nie odpowiada w pełni wyżej wymienionym wymaganiom. Arcybiskupowi Tymoteuszowi zarzucano między innymi brak zdolności organizacyjnych, doświadczenia i autorytetu wśród innych biskupów, duchowieństwa i wiernych (szczególnie w diecezji białostockiej, którą zarządzał do 1948 roku). W stosunku do biskupa Jerzego (Korenistow) zwracano uwagę, że nigdy nie kierował żadną diecezją. Podkreślano jako jego zalety „dobre warunki zewnętrzne, umiejętność obcowania z ludźmi”. Jednak w opinii władz do czynnej i energicznej pracy administracyjno-organizacyjnej nie nadawał się: „[...] jest chory, ciągle zaabsorbowany stanem swego zdrowia. Nigdy nie wyjeżdża w teren. Diecezją łódzko-wrocławską faktycznie nie zarządza”. Pomimo podeszłego wieku biskupa Michała (Kiedrow) charakteryzowano jako osobę „wykazującą znaczną ruchliwość i energię”. Zwracano uwagę na jego zaangażowanie w odbudowę klasztoru w Jabłecznej, nawiązanie ścisłego kontaktu z duchowieństwem i parafianami. Dodawano, że jest zwolennikiem soborowych zasad w życiu Kościoła oraz kontroli czynnika świeckiego nad gospodarką kościelną i budżetem⁹. Dyskwalifikowała go jednak słaba znajomość języka polskiego i fakt uzyskania niedawno sakry biskupiej (chirotonię otrzymał w czerwcu 1948 r.). Generalnie władze nie miały zastrzeżeń politycznych przeciwko żadnemu z hierarchów, gdyż w ich opinii zachowywali się oni w nowej rzeczywistości lojalnie, przychylnie też byli ustosunkowani do wydawanych im zaleceń¹⁰.

Z powodu braku odpowiedniego kandydata sprawa obsadzenia wakującego stanowiska metropolity przeciągała się. Władze wyznaniowe sugerowały, aby podobnie jak po 1918 roku, gdy sprowadzono z Włoch bpa Jerzego (Jaroszewski), podjąć analogicznie kroki w celu zażegnania obecnego kryzysu personalnego. Wskazywano na Związek Radziecki, na terenie którego przebywało kilku hierarchów, byłych obywateli polskich. W ich opinii:

„za sprowadzeniem biskupa repatrianta z ZSRR przemawiają też i takie względy, jak znajomość przezeń polskich warunków, stosunków i tut.[ejszego] życia prawosławnego, jak to, że wyznawcy będą odnosić się z większym zaufaniem do znanego już z dawnych czasów hierarchy”¹¹.

Ostatecznie powyższa koncepcja uzyskała wsparcie resortu bezpieczeństwa i powołanego w kwietniu 1950 roku Urzędu do Spraw Wyznań. W opinii tego ostatniego obsada stanowiska duchownym ze Związku Radzieckiego dawała z jednej strony gwarancję całkowitej lojalności, z drugiej zaś ścisłą współpracę z Patriarchatem Moskiewskim, kierującym ogólnoprawosławną polityką kościelną w znacznej części lokalnych Kościołów prawosławnych. W tym ostatnim przypadku liczone na wspieranie „cennych” z punktu widzenia Moskwy inicjatyw politycznych (m.in. dotyczących spraw pokoju). Liczone, że głos Cerkwi prawosławnych będzie docierał do wpływowych, opiniotwórczych środowisk chrześcijańskich na świecie. Zasadniczo na forum międzynarodowym, PAKP, jak i inne Kościoły prawosławne z państw socjalistycznych, miały wspierać stanowisko i postulaty

• • • • •

⁹ AAN, Urząd do Spraw Wyznań (UdSW), Wydział Wyznań Nierzymkokatolickich, sygn. 9/6, Notatka służbowa z 1949 r.

¹⁰ Ponadto władze wyznaniowe podkreślały, że aktualnie wśród kleru zakonnego i świeckiego (wdowców) nie ma odpowiednich kandydatów nawet na stanowisko biskupa-wikariusza, AAN, Urząd do Spraw Wyznań (UdSW), Wydział Wyznań Nierzymkokatolickich, sygn. 9/6, Notatka służbowa z 1949 r.

¹¹ AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymkokatolickich, sygn. 9/6, Notatka służbowa z 1949 r.

Patriarchatu Moskiewskiego¹². Ten ostatni był też zainteresowany kontrolowaniem sytuacji w lokalnych episkopatach¹³. Istotnym czynnikiem były także przewartościowania w polityce państwa polskiego, umacniający się szczególnie po 1948/49 roku system stalinowski, jak również silna pozycja i wpływy Związku Radzieckiego.

W wyniku przyjętych ustaleń politycznych członkowie Soboru Biskupów PAKP na posiedzeniu w dniu 19 kwietnia 1951 roku stwierdzili, iż

„świadomi powagi chwili i odpowiedzialności wobec boga, Kościoła i Ojczyzny, nie czując się na siłach podjąć ciężkim obowiązkom, jakie czekają przyszłego Metropolite i sternika Kościoła Prawosławnego w Polsce, nie znajdują ani wśród siebie, ani wśród duchowieństwa i wiernych PAKP godnego kandydata na tak odpowiedzialne stanowisko”¹⁴.

W dalszej części uchwały zwrócono się o pomoc w tej sprawie do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Wystąpiono o udzielenie kanonicznego zezwolenia osobie duchownej (w miarę możliwości dobrze znającej tradycje i obyczaje oraz wewnętrzne stosunki religijno-kościelne w Polsce) na przejście w jurysdykcję Cerkwi w Polsce.

Podjęcie powyższej uchwały było poprzedzone licznymi konsultacjami w Urzędzie do Spraw Wyznań, z którym uzgodnione zostały wszystkie szczegóły (m.in. skład, termin i finansowanie podróży kościelnej delegacji)¹⁵. Ostatecznie jej skład został wybrany 19 kwietnia 1951 roku. Tworzyli ją abp Tymoteusz, bp Michał i ks. Włodzimierz Wieżański¹⁶.

Sprawa zwierzchnika Cerkwi w Polsce została pozytywnie zakończona w trakcie wizyty przedstawicieli Kościoła prawosławnego w Moskwie (13-20 czerwca). 15 czerwca Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego dokonał przekazania w jurysdykcję PAKP Arcybiskupa Lwowskiego i Tarnopolskiego Makarego (Oksijuk)¹⁷. Jego wybór miał przede wszystkim zakończyć sprawę obsady tronu metropolitalnego oraz dawać gwarancję lojalności wobec władz polskich i radzieckich. Uprawniona jest hipoteza, że jednym z motywów takiego rozwiązania personalnego były plany likwidacji lub znacznego ograniczenia działalności Kościoła grekokatolickiego w Polsce¹⁸.

W Urzędzie do Spraw Wyznań zachowała się ciekawa notatka dotycząca tytułu przyszłego metropolity. Według władz wyznaniowych abp Tymoteusz miał zakomunikować,

• • • • •

¹² Wykorzystanie PAKP na forum międzynarodowym nasiliło się dopiero w latach 60. XX w. Zamierzano nawet przy metropolicie powołać urząd biskupa sufragana koordynującego działalność zagraniczną oraz opracowanie programu działalności na forum międzynarodowym, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN) BU 01283/1653, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym z 28 grudnia 1963 r.

¹³ W kwietniu 1945 r. Kościół prawosławny w Czechosłowacji został dekretem rządowym podporządkowany Patriarchatowi Moskiewskiemu, który utworzył w Pradze egzarchat na czele z abp. Eleuteriuszem (Woronow). Kościoły prawosławne w Bułgarii i Rumunii zostały podporządkowane władzom komunistycznym.

¹⁴ AWMP, Protokół Nr 16 z posiedzenia Soboru Biskupów z 19 kwietnia 1951 r., zob. też Urban (1996, ss. 76–77).

¹⁵ Początkowo termin wylotu do Moskwy był wyznaczony na 10 maja. Na pokrycie kosztów wyjazdu uruchomiony został kredyt na kwotę 30 tys. zł, AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymskokatolickich, sygn. 9/6, Notatka służbowa z rozmowy z abp. Tymoteuszem z 1951 r. (treść rozmowy wskazuje na początek kwietnia 1951 r.)

¹⁶ AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymskokatolickich, sygn. 9/6, Uchwała Soboru Biskupów z 19 kwietnia 1951 r.

¹⁷ Abp Makary (1884-1961) urodził się w wsi Łukowisko koło Międzyrzecza Podlaskiego, ukończył Chełmskie Seminarium Duchowne i Kijowską Akademię Teologiczną, której został pracownikiem naukowym (w 1917 r. Senat Akademii przyznał mu tytuł profesorski). W 1942 r. przyjął święcenia kapłańskie i złożył śluby zakonne, pełniąc jednocześnie posługi duszpasterskie w parafiach kijowskich. W 1945 r. otrzymał chirotonię biskupią i został mianowany ordynariuszem diecezji lwowsko-tarnopolskiej, zob. Sawicki (2011, ss. 10–11).

¹⁸ Metropolita prowadził działalność na rzecz powrotu grekokatolików do prawosławia, był uczestnikiem soboru lwowskiego (1946), na którym ukraińscy grekokatolicy powrócili do prawosławia (jego udział w tym procesie został nagrodzony podniesieniem do godności arcybiskupa). Podobną działalność prowadził w diecezji mukaczewsko-uzhorodzkiej, gdzie miejscowi grekokatolicy w 1948 r. podpisali akt powrotu do Kościoła prawosławnego; zagadnienie to szerzej omawiają Hałagida (2013, ss. 206–215) i Stępień (1994).

że w czasie pobytu w Moskwie, w porozumieniu z Patriarchą Moskiewskim ustalono, iż tytuł zwierzchnika PAKP będzie brzmiał „Prawosławny Metropolita Warszawski i całej Polski” (dotychczas „Prawosławny Arcybiskup Warszawski i Metropolita Polski”). Jednocześnie hierarcha stwierdził, że Sobór Biskupów na najbliższym posiedzeniu wystąpi o zmianę tytułatury. Warto zaznaczyć, że proponowany tytuł był analogiczny do tytułu zwierzchnika Cerkwi rosyjskiej „Patriarcha Moskiewski i całej Rusi”¹⁹. Także w zakresie nazewnictwa próbowano ujednoczyć funkcjonowanie Kościołów prawosławnych w radzieckiej strefie wpływów²⁰.

Formalności związane z obsadą katedry metropolitalnej zostały zakończone na początku lipca 1951 roku, po przybyciu arcybiskupa Makarego do Warszawy. W dniu 6 lipca Sobór Biskupów uznał stanowisko metropolity za wakujące, zaś metropolitę Dionizego za przebywającego w stanie spoczynku, z wyznaczoną siedzibą w Sosnowcu²¹. Na tym samym posiedzeniu podjęto uchwałę o przyjęciu abpa Makarego w jurysdykcję PAKP. Dzień później został wybrany na „Metropolitę Warszawskiego i całej Polski”²².

Warto pokreślić, że początkowo zakładano, iż przyszły metropolita, zgodnie z postanowieniami Statutu Wewnętrznego z 1938 roku, zostanie wybrany przez Sobór Elekcyjny złożony z biskupów oraz przedstawicieli duchowieństwa i świeckich (koncepcja ta była brana pod uwagę jeszcze w kwietniu 1951 r.)²³. Jednakże władze wyznaniowe uznały, że zarówno dekret Prezydenta z 1938 roku jak i Statut Wewnętrzny nie odpowiadają obecnym realiom politycznym. Po uzgodnieniach wewnętrznych w Urzędzie do Spraw Wyznań oraz konsultacjach z Franciszkiem Mazurem (z Biura Organizacyjnego KC PZPR), podjęto decyzję o wyborze metropolity jedynie przez trzyosobowy Sobór Biskupów jako mniej skomplikowany i dający gwarancję, że „upatrzony kandydat przejdzie w wyborach”. Przyjęto jednocześnie, że kolejny zwierzchnik Cerkwi w Polsce będzie wybierany już przez Sobór Elekcyjny²⁴. Jednak w późniejszym okresie nie przestrzegano tych ustaleń. Ślusnie konstatuje Ryszard Michalak, że „Okoliczności uczynienia abpa Makarego zwierzchnikiem polskiego prawosławia oddają powtarzający się odtąd już każdorazowo schemat: podmiotem decydującym o obsadzie tego stanowiska był UdSW konsultujący nominację nie tylko z bezpieką, ale i z władzami do spraw wyznań w ZSRR” (Michalak, 2014, s. 122).

Uroczystości intronizacyjne metropolity Makarego odbyły się 8 lipca w Katedrze Metropolitalnej w Warszawie. Zostały przygotowywane ze szczegółami przez Urząd do Spraw Wyznań. W specjalnym dokumencie dotyczącym tego zagadnienia przewidywano uczestniczenie w nich miejscowej hierarchii, przedstawicieli duchowieństwa i osób świeckich.

• • • • •

¹⁹ AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymkokatolickich, sygn. 9/6, Notatka sporządzona w Urzędzie do Spraw Wyznań, bez datowania, treść wskazuje na pierwsze dni lipca 1951 r. Zmiana tytułatury została przyjęta w trakcie posiedzenia Soboru Biskupów w dniu 7 lipca 1951 r.

²⁰ Między innymi po nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Czechosłowacji (1951) również jego zwierzchnik nosił tytuł „Metropolita Pragi i całej Czechosłowacji”.

²¹ Do maja 1951 r. metropolita Dionizy przebywał w wydzielonych pomieszczeniach domu metropolitalnego. W tym okresie Tymczasowe Kolegium Rządzące PAKP przygotowywało plan jego usunięcia poza Warszawę (pojawiały się m.in. sugestie umieszczenia hierarchy w Łagowie Lubuskim, Otwocku, Orniecie i Płocku). Ostatecznie został umieszczony w Sosnowcu, gdzie przebywał do maja 1958 r., zmarł w Warszawie w 1960 r., szerzej zob. Dudra (2010).

²² AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymkokatolickich, sygn. 9/6, Protokół Nr 19 z posiedzenia Soboru Biskupów z 7 lipca 1951 r.

²³ Przy obsadzie stanowiska metropolity w 1951 r. naruszono również art. 48 dekretu Prezydenta z 1938 r., który zakazywał sprawowania urzędów i stanowisk kościelnych osobom nieposiadającym polskiego obywatelstwa (metropolita Makary był obywatelem ZSRR i nie przyjął polskiego obywatelstwa), zob. Matwiejuc (2007, s. 45).

²⁴ W skład Soboru Elekcyjnego miało wchodzić 13 duchownych i 12 świeckich. Jego działanie miało być poprzedzone powołaniem Zebrania Diecezjalnych, na których mieli zostać wybrani delegaci do Soboru Elekcyjnego (po dwóch przedstawicieli z duchowieństwa i trzech świeckich z każdej diecezji). Jednak kolejni zwierzchnicy w dalszym ciągu wybierani byli przez Sobór Biskupów, AAN, UdSW, Wydział III Nierzymkokatolicki, sygn. 131/391, Kościół prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r.

Ważnym elementem miał być udział delegacji wszystkich autokefalicznych Cerkwi prawosławnych. Liczono się jednak z nieprzychylnym stosunkiem niektórych patriarchatów (wymieniano: konstantynopoliński, jerozolimski i aleksandryjski) oraz Kościołów: Grecji, Cypru i Serbii. Rozważano nawet celowość wysyłania tam zaproszeń²⁵. Ogółem liczbę gości zagranicznych szacowano na ok. 50²⁶. Ostatecznie z zaproszonych delegacji zagranicznych na uroczystości przybyli tylko przedstawiciele Kościołów: rosyjskiego, rumuńskiego i bułgarskiego. Patriarchaty: Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii, Jerozolimy oraz Kościoły Grecji i Cypru zasadniczo do wyjazdu metropolity Makarego z Polski w 1959 roku nie uznawały jego wyboru. Traktowały go jako hierarchę narzuconego Kościołowi polskiemu przez Patriarchat Moskiewski. Wywołało to negatywne reperkusje międzynarodowe. Między innymi doprowadziło do czasowej izolacji PAKP na forum międzynarodowym, w tym ograniczyło działalność w ruchu ekumenicznym.

W dniu 9 lipca 1951 roku Sobór Biskupów, obradujący pod przewodnictwem metropolity Makarego, postanowił uznać z dniem 8 lipca 1951 roku Katedrę Metropolity Warszawskiego i całą Polskę za obsadzoną²⁷.

ZARZĄDZANIE KOŚCIOŁEM PRAWOSŁAWNYM PRZEZ METROPOLITĘ MAKAREGO (1951-1959)

Jak już wspomniano, władze państwowe decydując się na koncepcję obsady stanowiska metropolity kandydatem ze Związku Radzieckiego, liczyły na gwarancję całkowitej lojalności oraz zapewnienie ścisłej współpracy z Patriarchatem Moskiewskim. Między innymi od nowego metropolity oczekiwano „[...] mądrej polityki kościelnej, energicznego działania i operatywności w rozwiązywaniu zagadnień sugerowanych przez władze”²⁸. W początkowym okresie pozostawiono metropolicie Makaremu dużą swobodę działania i przeciwko jego decyzjom nie zgłaszano zastrzeżeń, tym bardziej że stosunek metropolity do władz wyrażał się daleko idącą ugodowością i lojalnością (większość posunięć była uzgadniana z Urzędem do Spraw Wyznań i władzami terenowymi). Przejawem tego było m.in. przemówienie wygłoszone w Katedrze Metropolitalnej w Warszawie z okazji dziesięciolecia Polski Ludowej (22 lipca 1954 r.). Hierarcha podkreślał w nim wiekopomne znaczenie Manifestu Lipcowego, który położył „fundamenty Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. I dalej:

„W ciągu minionych dziesięciu lat trwała uporczywa, zgodna, pełna zapału, twórcza praca naszego narodu nad pomnożeniem mocy i chwały Ojczyzny, w imię dobrobytu i szczęścia całego narodu. Osiągnięty został ogólny rozwój i wzrost gospodarki narodowej, wiele miast i osied-

• • • • •

²⁵ AAN, UdSW, sygn. 9/6, Sprawa intronizacji Głowy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, notatka sporządzona w Urzędzie do Spraw Wyznań 1 czerwca 1951 r.

²⁶ Urząd do Spraw Wyznań przygotował dokładny plan pobytu delegacji w Warszawie. Poza głównymi uroczystościami zaplanowano zwiedzanie stolicy oraz wybranych miast (Gdańsk, Szczecin, Wrocław, Kraków i Łódź). Dla gości przewidywano podróż pociągiem w zarezerwowanym wagonie. Cały koszt intronizacji szacowano na 200 000 zł, AAN, UdSW, sygn. 9/6, Notatka służbowa w sprawie intronizacji Głowy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z 1 czerwca 1951 r.

²⁷ AWMP, Protokół Nr 20 z posiedzenia Soboru Biskupów z dnia 9 lipca 1951 r. Warto zwrócić uwagę, że uchwałę o wakacie na Katedrze Metropolitalnej podjęto dopiero 6 lipca 1951 r., pomimo że od 1948 r. metropolita Dionizy nie pełnił funkcji zwierzchnika Kościoła, ibidem, Protokoły Nr 17 i 18.

²⁸ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Sprawa Metropolity Prawosławnego Makarego (notatka z 1957 r.).

li dźwignięto z ruin i straszliwych zniszczeń [...] wzniesiono dużo nowych fabryk i zakładów przemysłowych”²⁹.

Należy podkreślić, że decyzja o wyborze na zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce duchownego ze Związku Radzieckiego, który nawet nie przyjął obywatelstwa polskiego, była w początkowym okresie korzystna dla Cerkwi. Wiele zagadnień związanych z jej funkcjonowaniem, które nie były rozwiązane do 1951 roku ze względu na brak zgody władz państwowych, dzięki pozycji nowego metropolity zostały rozstrzygnięte na korzyść Kościoła. Już we wrześniu nastąpił nowy (blokowany przez władze od drugiej połowy lat 40.), zgodny z zasadą autokefaliczności podział administracyjny Kościoła na cztery diecezje. Wybrano też ordynariuszy diecezjalnych i przemianowano Prawosławne Liceum Teologiczne na Prawosławne Seminarium Duchowne. Ta ostatnia kwestia związana z kształceniem przyszłych duchownych była niezwykle istotna dla rozwoju Kościoła. Kilka dni później powyższe decyzje przekazano do akceptacji Urzędu do Spraw Wyznań, a już w październiku zostały one pozytywnie zaopiniowane³⁰. 1 grudnia 1951 roku zlikwidowany został Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny. W jego miejsce powołano Kancelarię Metropolitalną, która zajęła się m.in. wszystkim sprawami finansowymi Kościoła³¹. Utworzone zostały też kancelarie diecezjalne. W 1952 roku przeprowadzono nowelizację przedwojennego Statutu Parafialnego, którego konstrukcja opierała się na przepisach prawa o stowarzyszeniach z 1949 roku³².

Większość decyzji podejmowanych przez metropolitę Makarego miała na celu scentralizowanie władzy i reorganizację struktury kościelnej na wzór Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Między innymi znacznemu ograniczeniu uległa władza biskupów diecezjalnych, którzy bez zgody metropolity nie mogli dokonywać nominacji czy przeniesień nawet na najniższe stanowiska kościelne. Zwracano uwagę, że metropolita „działał samodzielnie na wzór wschodnich despotów i Soboru Biskupów nie zwoływał” (Mironowicz, 2005, s. 255). To właśnie hierarchowie oraz część duchowieństwa stanie się w drugiej połowie lat 50. ważnym czynnikiem zmierzającym do odsunięcia Makarego od zarządzania Kościołem.

Przemiany polityczne dokonujące się w Polsce po 1956 roku wyzwoliły wśród duchowieństwa i hierarchów żądania zmiany dotychczasowej polityki w Kościele prawosławnym. Wśród postulatów dotyczących uzdrowienia stosunków wymieniano: zaniechanie polityki rusyfikacyjnej, dopuszczenie języków polskiego, ukraińskiego i białoruskiego w wydawnictwach cerkiewnych, likwidację skrajnego centralizmu w kierowaniu Kościołem (m.in. oparcie ustroju Kościoła na odpowiednio znowelizowanym Statucie Wewnętrznym), rozszerzenie kontaktów z innymi Kościołami prawosławnymi oraz udziału w ruchu ekumenicznym. Ponadto zwracano uwagę na potrzebę przeprowadzenia reformy szkolenia kadr duchowieństwa³³.

• • • • •

²⁹ Przemówienie przed nabożeństwem dziękczynnym w warszawskim Soborze Katedralnym św. Marii Magdaleny w dniu dziesięciolecia Polski Ludowej (22 lipca 1954 r.), „Cerkiewny Wiestnik”, 1954, nr 7, s. 28.

³⁰ AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzymskokatolickich, sygn. 9/6, Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do metropolity Makarego z 20 października 1951 r.

³¹ Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny był organem administracyjnym i sądowniczym metropolii. Warto zwrócić uwagę, że jego likwidacja była złamaniem art. 33 dekretu Prezydenta RP z 1938 r., który nie przewidywał nowego organu – Kancelarii Metropolity, zob. Matwiejuk (2007, s. 45).

³² Nowelizacja z 1952 r. odbyła się również z pominięciem obowiązującego prawa. Formalnie i prawnie istniał Statut zatwierdzony przez Radę Ministrów z 10 grudnia 1938 r. Zwracał na to uwagę Urząd do Spraw Wyznań, który w pismach do metropolity stwierdzał, iż „nie podnosi zastrzeżeń przeciwko stosowaniu go w życiu parafialnym do czasu ogólnego uregulowania sprawy statutów kościelnych”, AWMP, Pisma Urzędu do Spraw Wyznań do metropolity Makarego z 20 marca 1953 i 3 kwietnia 1953 r.

³³ W tym ostatnim przypadku postulowano m.in. utworzenie Sekcji Prawosławnej na istniejącej od 1954 r. Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Metropolita Makary, wyuczując nastroje w środowisku cerkiew-

Zwolennikiem zmian był abp Tymoteusz, przy czym nie należy wykluczać, że był on też ich inspiratorem. Między innymi w trakcie jednego ze spotkań w Urzędzie do Spraw Wyznań oświadczył, że zgłosiła się do niego delegacja duchowieństwa i zapowiedziała złożenie władzom państwowym memoriału z żądaniem zmiany dotychczasowej polityki metropolity Makarego³⁴. Również część społeczności prawosławnej z Krakowa i Łodzi (wspierana zapewne przez duchowieństwo) domagała się zaniechania praktyk rusyfikacyjnych. Wysuwano zastrzeżenia dotyczące tolerowania przez władze wyznaniowe faktu zajmowania wysokiego stanowiska kościelnego przez obywatela obcego państwa³⁵.

Powyższe postulaty zapewne po części wynikały z ustaleń podejmowanych z Urzędem do Spraw Wyznań i były z nimi zbieżne. Ten ostatni już w 1957 roku ocenił „eksperyment z zaproszeniem metropolity z zewnątrz jako nieudany”. Zwracano uwagę, że w stosunku do władz cechowała go daleko idąca ugodowość i lojalność. Natomiast

„w stosunku do duchowieństwa i biskupów – bezwzględny despotyzm w przeprowadzanej czystce aparatu kościelnego (przeniesienia i nominacje). [...] Tego rodzaju polityka personalna metropolity Makarego nie tylko nie zjednywała mu duchowieństwa i wiernych. Lecz przeciwnie usposobiła doń negatywnie większość jego podwładnych. Dowodem tego są skargi wpływające po VIII Plenum do tut. Urzędu”³⁶.

Przede wszystkim jednak metropolita Makary nie zrealizował postawionych mu zadań i wytycznych. W tym ostatnim przypadku chodziło o niepodjęcie odpowiednich działań wynikających z uchwały Biura Politycznego KC PZPR z kwietnia 1952 roku w sprawie wzmocnienia pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej. Na mocy powyższej uchwały Urząd do Spraw Wyznań poparł akcję misyjną Kościoła prawosławnego wśród ludności ukraińskiej wyznania greckokatolickiego osiedlonej w 1947 roku na tzw. ziemiach odzyskanych. Stwierdzano, że pomimo poparcia władz na tym odcinku, które przejawiało się m.in. w przekazywaniu licznych obiektów sakralnych i gospodarczych w użytkowanie Kościoła prawosławnego, nie wykorzystano należycie sytuacji (Hałagida, 2013, ss. 365–367). Pojawiały się po raz kolejny, niebezpieczne zarzuty o tendencjach rusyfikacyjnych metropolity Makarego. Zdaniem Urzędu:

„Ukraińcy wyznania greckokatolickiego otwarcie oświadczyli, że nie chcą ulegać rusyfikacji. W wielu wypadkach ludność ukraińska była niezadowolona z nominacji na placówki prawosławne duchownych nie posiadających znajomości języka ukraińskiego. Tak stosowane metody i praktyki spowodowały niepowodzenie akcji wśród grekokatolików, mimo iż w latach 1951-1953 miała ona znaczne szanse powodzenia”³⁷.

Brak jest bezpośredniego potwierdzenia w materiałach źródłowych, ale negatywny stosunek władz do metropolity Makarego wynikał również z pozycji, jaką zajmował, będąc przy tym obywatelem ZSRR, oraz podejmowanych przez niego decyzji – nie zawsze zgodnych z aktualną linią polityczną. Zwracano uwagę, że hierarcha jako jedyny wśród

• • • • •

nym, zgodził się w 1957 r. na powołanie komisji kościelnej, która miała dokonać analizy zmian w statucie wewnętrznym. Jednak projekt komisji kościelnej został zgłoszony dopiero w 1960 r., AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Memorial ks. J. Klingera „W sprawie uporządkowania stosunków w Kościele Prawosławnym w Polsce”, por. także Urban (1996, s. 201); Mironowicz (2005, s. 256).

³⁴ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Kościół prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r.

³⁵ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Kościół prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r.

³⁶ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Kościół prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r. Zob. też Mironowicz (2005, s. 255).

³⁷ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Kościół prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r.

zwierzchników Kościołów nierzyskokatolickich nie zajęły stanowiska ani nie zgłosiły żadnej deklaracji wobec przemian, jakie nastąpiły w Polsce w 1956 roku.

Przedstawione powyżej zarzuty, w większości inspirowane przez władze wyznaniowe, były podstawą do uruchomienia procesu odwołania metropolity Makarego. Jako argumentu używano również zastrzeżenia – wysuwane ponoć przez społeczność prawosławną – dotyczącego dalszego tolerowania przez władze państwowe faktu zajmowania wysokiego stanowiska kościelnego przez osobę nieposiadającą polskiego obywatelstwa³⁸.

Oczywiście zmiana ta musiała być konsultowana z Patriarchatem Moskiewskim i władzami wyznaniowymi w Związku Radzieckim. Proponowano wyrażenie zgody na jego rezygnację i powrót do ZSRR. Urząd do Spraw Wyznań sugerował wstrzymanie się czasowo z obsadzeniem na stałe stanowiska metropolity, jednocześnie wyrażając zgodę na tymczasowe sprawowanie funkcji zastępcy metropolity przez abpa Tymoteusza. Decyzję w sprawie wyboru nowego metropolity miano podjąć dopiero po ustabilizowaniu się stosunków w Kościele³⁹.

Od połowy 1958 roku na jak najszybsze odsunięcie metropolity Makarego naciskał Urząd do Spraw Wyznań. W notatce z 24 sierpnia po raz kolejny powtórzono wcześniejsze zastrzeżenia wysuwane wobec hierarchy (brak autorytetu i zaufania wśród biskupów oraz wiernych, despotyzm, nierealizowanie wytycznych władz wyznaniowych). Nowym elementem było wskazanie na podeszły wiek (w 1958 r. Makary skończył 74 lata – przyp. aut.), który miał mu uniemożliwiać kierowanie Kościołem. Rozwiązaniem problemu miała być zgoda metropolity na wyjazd do ZSRR⁴⁰.

Pod naciskiem władz wyznaniowych 24 listopada 1959 roku metropolita Makary wyraził zgodę na rezygnację z zajmowanej funkcji. Dwa dni później kierownictwo nad Kościołem przekazano abp. Tymoteuszowi⁴¹. Zostało to potwierdzone 8 grudnia przez metropolitę Makarego, który w trakcie posiedzenia Soboru Biskupów, w związku ze złym stanem zdrowia oficjalnie zrezygnował (na czas swojej choroby), z zarządzania sprawami kościelnymi⁴². Powyższa uchwała 14 grudnia 1959 roku została przyjęta i zatwierdzona przez Urząd do Spraw Wyznań⁴³.

• • • • •

³⁸ Było to sprzeczne z art. 48 dekretu z 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz. U. Nr 1, p. 6 z 1957 r. Po latach córka metropolity Makarego wspominała, że powstrzymywał się on przed przyjęciem polskiego obywatelstwa, proponując podwójne obywatelstwo, zob. Grigorienko (2011, s. 21).

³⁹ Wraz z przygotowywanym odsunięciem metropolity Makarego rozważana była kwestia odpowiednich kandydatów na to stanowisko. Brano pod uwagę jedynie duchownych, którzy posiadają lub posiadali obywatelstwo polskie i byli zorientowani w stosunkach wyznaniowych w Polsce. Mieli nie być obcy „duchowi i kulturze polskiej”. Wśród kandydatów wymieniano biskupów urzędujących w kraju (Tymoteusz, Jerzy, Stefan), stwierdzając jednocześnie, iż największą szansę (ze względu na staż i starszeństwo konsekracji) miałby arcybiskup Tymoteusz. Ponadto ponownie wymieniano biskupów ze Związku Radzieckiego, którzy byli obywatelami polskimi i pracowali w okresie międzywojennym w Polsce: arcybiskupa Simona (Iwanowski) oraz biskupa Mitrofana (Gutowski). Z kandydatów przebywających na Zachodzie wymieniani byli: arcybiskup Pantalejmon (Rudyk) – kuzyn biskupa Stefana, ordynariusz Edmonton w Kanadzie i arcybiskup Atanazy (Martos), kierujący placówkami prawosławnymi w Australii, AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 131/391, Kościół Prawosławny w Polsce, notatka z 9 lutego 1957 r., por. także Urban (1996, s. 218).

⁴⁰ AAN, UdSW, Wydział Wyznań Nierzyskokatolickich, sygn. 26/21, Notatka Urzędu do Spraw Wyznań z 24 sierpnia 1958 r.

⁴¹ AWMP, Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do metropolity Makarego z 26 listopada 1959 r.

⁴² Jednocześnie Kancelaria Metropolitalna wystosowała pisma do wszystkich księży dziekanów z informacją o zaistniałej sytuacji. Z zachowanych materiałów źródłowych wynika, że wielu duchownych było zaskoczonych powyższą decyzją (nie orientowali się w toczonych rozgrywkach). Uspokojeniem miała być sugestia, że metropolita Makary ze względu na stan zdrowia właściwie już od 1956 r. nie był w stanie sprawować urzędu. Większość istotnych dla funkcjonowania Kościoła decyzji była konsultowana z abp. Tymoteuszem, AWMP, Pismo Kancelarii Metropolity Warszawskiego i całej Polski do Ks. Ks. Dziekanów Warszawskiej i całej Polski Metropolii z 12 grudnia 1959 r.

⁴³ AAN, UdSW, Wydział III Nierzyskokatolicki, sygn. 38/2, Pismo metropolity Makarego do Urzędu do Spraw Wyznań z 18 grudnia 1959 r. Przekazanie kierownictwa spraw kościelnych abp. Tymoteuszowi nastąpiło na podstawie Uchwały Nr 29 Soboru Biskupów z 8 grudnia 1959 r., zob. „Cerkiewny Wiestnik”, 1959, nr 11-12, s. 13.

Ostatecznie, kilkuletnie działania dotyczące odsunięcia metropolity Makarego zakończyły się, 23 kwietnia 1960 roku, jego wyjazdem do Moskwy. Ułatwiła takie rozwiązanie postępująca choroba metropolity (przebywał on w moskiewskim szpitalu już w 1959 r.). Oficjalnie wyjeżdżał w celach leczniczych, na zaproszenie patriarchy Aleksego⁴⁴.

ZAKOŃCZENIE

Metropolita Makary zmarł w Odessie 1 marca 1961 roku. W uroczystościach pogrzebowych uczestniczyła delegacja PAKP pod przewodnictwem arcybiskupa Tymoteusza⁴⁵. Po latach Urząd do Spraw Wyznań oceniał, iż:

W ciągu swojej 8-letniej kadencji metropolita Makary zdążył jedynie dokonać nowego podziału Metropolii na 4 diecezje, obsadzić je biskupami oraz zorganizować zarząd centralny. Mimo swej lojalności i nawet dobrych chęci metropolita Makary, nie orientując się dobrze w sytuacji, wprowadził w kościele średniowieczne rządy autokratyczne, całkowicie zaniedbując pracę nad przygotowaniem nowych kadr duchowieństwa, przystosowaniem go do nowych warunków⁴⁶.

Była to ocena zbyt jednostronna i uproszczona. Pomimo krytycznych opinii wydanych przez władze wyznaniowe w początkowym okresie działalności metropolity Makarego unormowała się sytuacja Kościoła prawosławnego. Przede wszystkim nastąpiły bardzo ważne ze względu na warunki autokefaliczności zmiany w strukturze administracyjnej (podział metropolii na cztery diecezje), przekształcono istniejące Prawosławne Liceum Teologiczne w Seminarium Duchowne. Dzięki osobistemu wstawiennictwu hierarchy erygowano kilkadziesiąt parafii prawosławnych na tzw. ziemiach odzyskanych, Podkarpaciu i Lubelszczyźnie. Kościół otrzymał nowe obiekty sakralne i plebanie. Rozpoczęto renowację soboru metropolitalnego w Warszawie. Od 1954 roku zaczęto wydawanie oficjalnego organu prasowego Kościoła „Cerkiewny Wiestnik” (przez krótki czas hierarcha był jego redaktorem, a czasopismo jest wydawane do dnia dzisiejszego). W 1957 roku uruchomiona została działalność Sekcji Teologii Prawosławnej w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Bez wątplenia działalność metropolity Makarego nie mogła być pozytywnie oceniana przez władze wyznaniowe. Na negatywnej ocenie zaważyła między innymi nieudana (lub podjęta z małym zaangażowaniem) akcja misyjna wśród grekokatolików oraz wzrastające nastroje niezadowolenia wśród części hierarchów i duchowieństwa (Mironowicz, 2005, s. 255). Wydaje się, że te ostatnie miały decydujący wpływ na podjęcie decyzji o usunięciu metropolity Makarego z zajmowanego stanowiska. Nie można też wykluczyć, że istotnym elementem było dążenie do pozbycia się obywateli radzieckich zajmujących ważne stanowiska w państwie polskim (polityka ta realizowana była m.in. w Wojsku Polskim, z którego usunięto z funkcji Ministra Obrony Narodowej marszałka Konstantego Rokossovskiego, kilkudziesięciu generałów oraz wielu doradców radzieckich).

• • • • •

⁴⁴ Komunikat tej treści zamieszczony został w „Cerkiewnym Wiestniku”, 1960, nr 3-4. Metropolita Makary krótko przebywał w szpitalu w Moskwie, a następnie w sanatorium w Odessie.

⁴⁵ Metropolita Makary został pochowany na cmentarzu w Odessie, relacja z uroczystości pogrzebowych została zamieszczona w „Cerkiewnym Wiestniku”, 1961, nr 5, ss. 21-39.

⁴⁶ AAN, UdSW, sygn. 131/391, Sytuacja Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, opracowanie z 1969 r.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych:

- Ministerstwo Administracji Publicznej
- Urząd do Spraw Wyznań

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej

PRASA

„Cerkiewny Wiestnik”, 1954, nr 7; 1959, nr 11-12; 1960, nr 3-4; 1961, nr 5.

„Przegląd Prawosławny”, 2011, nr 10.

„Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce”, 1947, nr 3-12.

„Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, 2011, nr 3.

BIBLIOGRAFIA

Dudra, S. (2010). *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876-1960*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.

Dziobek-Romański, J. (2004). *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Grigorienko, T. M. (2011). Pamięci ojca... *Przegląd Prawosławny*, (10), 20–21.

Grzelak, E. (1980). *U podstaw polityki wyznaniowej*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Hałagida, I. (2013). *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem: Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1970*. Warszawa: Wydawnictwo „Bazyliada”

Langer, T. (1967). *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w PRL*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Majchrowski, J., & Nawrot, S. (1984). *Niektóre elementy stosunków państwowo-kościelnych w Polsce lat 1945-1950*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Matwiejuk, J. (2007). Kształtowanie się stanu prawnego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. *Elpis*, 9(15-16), 39–53.

Michalak, R. (2014). *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Mironowicz, A. (2005). *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Papierzyńska-Turek, M. (1989). *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia 1918-1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Sawicki, D. (2011). 50 lat temu odszedł do wieczności metropolita warszawski i całej Polski Makary. *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, (3), 10–11.

- Sławiński, W. (2012). Cele, taktyka i działania wobec chrześcijańskich mniejszości wyznaniowych w latach 1945-1956 w Polsce. W J. Kłaczko & W. Rozykowski (Red.), *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Stępień, S. (1994). Represje wobec Kościoła greckokatolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej. W S. Stępień (Red.), *Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa* (T. 2: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*). Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy.
- Urban, K. (1996). *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970: Rys historyczny*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Urban, K. (1998). *Kościół prawosławny w Polsce 1944-1956: Studia i materiały*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Zieliński, T. J. (Red.). (2010). *Władze Polski Ludowej a mniejszościowe związki wyznaniowe*. Warszawa-Katowice: Wydawnictwo Credo.

This work was supported by the author's own resources. No competing interests have been declared.